

ВПЛИВ ПРОЦЕСУ УРБАНІЗАЦІЇ НА ВИНИКНЕННЯ СУЧАСНИХ ФОРМ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ

У статті проаналізований сучасний рівень урбанізації в Україні та світі. Охарактеризовані основні стадії розвитку міста, зокрема урбанізація, субурбанізація, дезурбанізація та реурбанізація. Наведені авторські схеми розподілу зв'язків між головним містом та навколишніми населеними пунктами під час основних стадій розвитку міста. Виявленні особливості впливу процесу урбанізації на виникнення деяких сучасних форм міських поселень.

Ключові слова: урбанізація, субурбанізація, дезурбанізація, реурбанізація, агломерація, мегаполіс.

К.А. Немець, А.В. Мазурова. ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССА УРБАНИЗАЦИИ НА ВОЗНИКНОВЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ФОРМ ГОРОДСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ. В статье проанализирован современный уровень урбанизации в Украине и мире. Охарактеризованы основные стадии развития города, в частности урбанизация, субурбанизация, дезурбанизация и реурбанизация. Приведены авторские схемы распределения связей между главным городом и окрестными населенными пунктами во время основных стадий развития города. Выявлены особенности влияния процесса урбанизации на возникновение некоторых современных форм городских поселений.

Ключевые слова: урбанизация, субурбанизация, дезурбанизация, реурбанизация, агломерация, мегаполис.

Актуальність. На сучасному етапі розвитку суспільства міста світу знаходиться на складній, досить суперечливій стадії своєї еволюції, переходу до нових форм міських поселень. Міський простір постає перед нами в постійному русі, розвитку і перетворенні. Основним «двигуном» розвитку міського простору виступає процес урбанізації.

Урбанізація заявила про себе в усьому світі як неоднозначний процес, що позначився на соціально-економічному та демографічному розвитку, викликав до життя глобальні проблеми людства. Деякі соціологи стверджують, що урбанізація ставить людство на грань екологічної загибелі і «демографічного вимирання».

Нагальні проблеми міської урбанізації, викликані нерациональним розплануванням існуючих територій міст, складністю організованих господарських та комунікаційних зв'язків агломерацій, зумовлюють потребу наукового вивчення питань, пов'язаних із впливом урбанізації на організацію міського простору, а як наслідок форму міського поселення.

Метою статті є виявлення особливостей впливу процесу урбанізації на виникнення деяких сучасних форм міських поселень.

Аналіз попередніх досліджень свідчить, про те, що питання впливу урбанізації на міста висвітлювалися у роботах багатьох вітчизняних та закордонних науковців, зокрема, у роботах Л. Ван ден Берга, А. Дружиніна, Г. Лаппо, К. Мезенцева, Ю. Пивоварова, Е. Перцика, Б. Родомана, В. Семенова та інших. Проте, особливості впливу процесу урбанізації на виникнення сучасних форм міських поселень у науковій літературі представлено недостатньо.

Поставлена у статті проблема є частиною наукового дослідження організації міського

простору великих міст на прикладі міста Харкова у суспільно-географічному аспекті.

Основний зміст дослідження. Термін «урбанізація» має велику кількість визначень за різними науковими напрямками. На нашу думку, найбільш точним та змістовним є визначення запропоноване Пивоваровим Л.Ю.: «урбанізація – це історичний процес підвищення ролі міст, міського способу життя та міської культури у розвитку суспільства, пов'язаний з просторовою концентрацією діяльності в порівняно нечисленних центрах і ареалах переважно соціально-економічного розвитку [6]».

Сучасний стан урбанізації характеризують наступні факти і цифри. Чисельність світового населення продовжує зростати, і все більше число людей з різноманітних причин переселяється в міста, темпи зростання яких досягли безпрецедентного рівня. Така форма поселення, як місто існує вже понад 5 тисяч років, в 1800 році їх частка у всьому населенні Землі становила лише 2%. В 1950 р. лише 30 % населення світу проживало в міста та становило 746 млн. осіб, у 2014 р. кількість городян виросла на 24 % та вже становить 54 % або 3,9 млрд. осіб. За прогнозами експертів к 2050 р. вже 66 % населення земної кулі будуть проживати у містах (рис. 1) [3, 9].

Отже, в даний час в містах і селищах міського типу проживає більше половини населення світу, а в промислово розвинутих країнах світу – близько 75% населення.

У майбутньому очікується істотне зростання числа світових мегаполісів. Так наприклад, в 1950 році статус мегаполіса належав лише одному місту – Нью-Йорку, у 2000 році налічувалося вже 19 міст з таким статусом. У 2014 р. статус мегаполісів належить 28 містам світу, серед яких найбільшим за кількістю населення

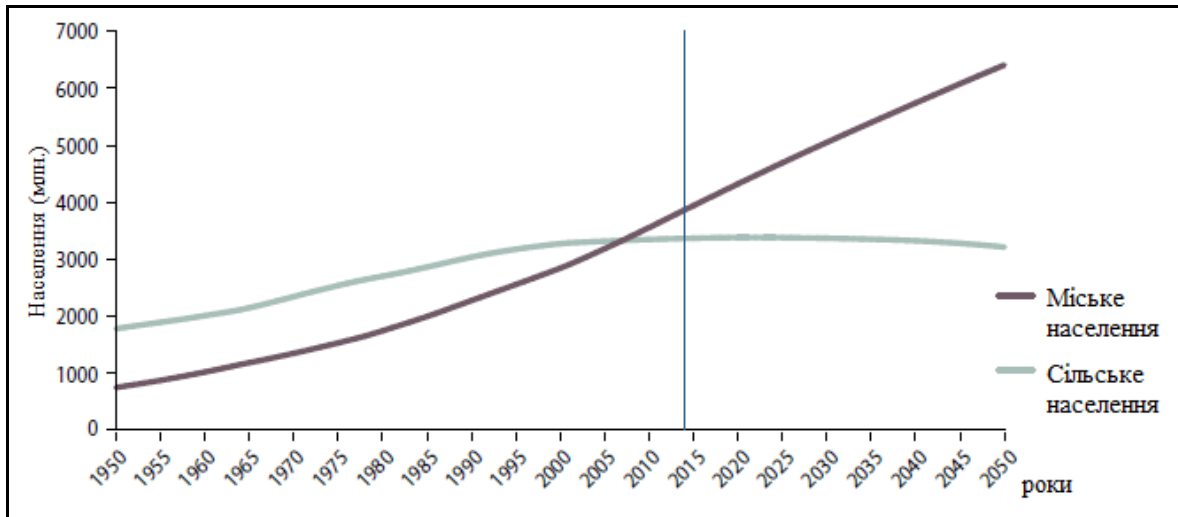

Рис. 1. Динаміка кількості міського та сільського населення світу у період з 1950 по 2014 рр. та прогноз кількості міського та сільського населення світу у період з 2014 по 2050 рр. [3]

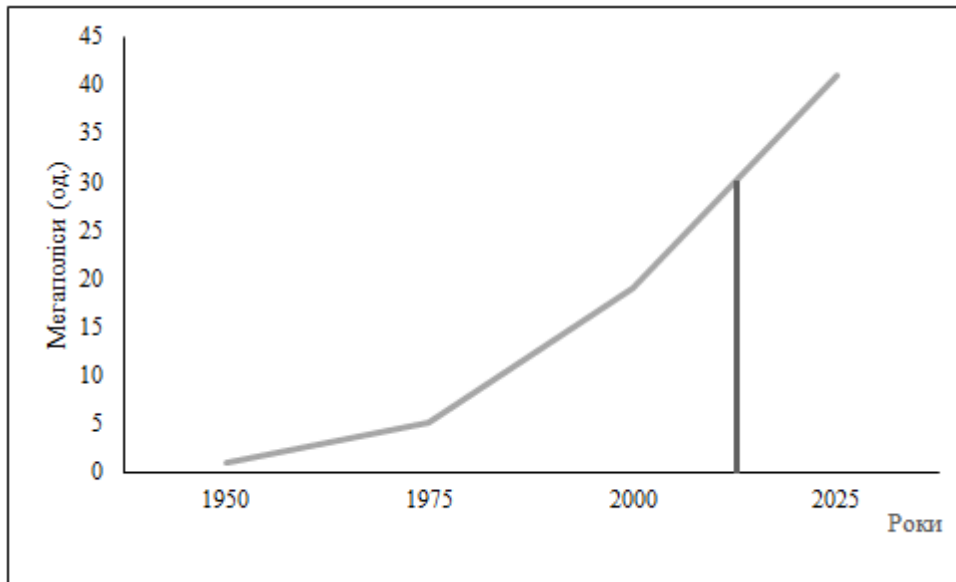

Рис. 2. Динаміка кількості мегаполісів світу у період з 1950 по 2014 рр. та прогноз кількості мегаполісів світу у період з 2014 по 2025 рр. (побудовано авторами за даними [3, 9])

є Токіо. На думку експертів у 2030 р. у світі буде налічуватись 41 мегаполіс (рис. 2) [3, 9].

Не залишаються осторонь цих світових процесів й великі міста України. Так наприклад, у 1991 р. міське населення України становило 66,1% від загальної кількості населення, у 2014 р. зафіксовано 68,9% міських жителів [10].

Отже, загальний рівень урбанізації у світі і зокрема в Україні має тенденцію до зростання. Проте, розвиток міст характеризується не лише процесом урбанізації. Л. Ван ден Берг, враховуючи міграційні тенденції та ті процеси, які відбуваються в міському ядрі та на міських околицях виділяє чотири стадії розвитку міст (рис. 3) [1, 5]:

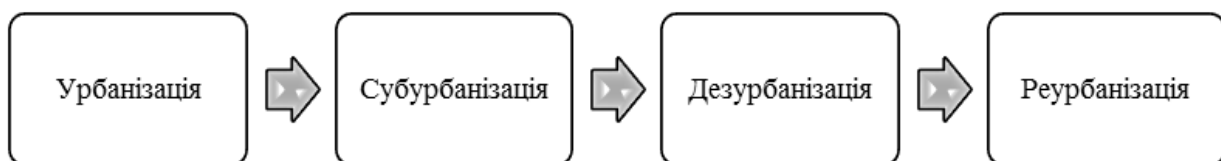

Рис. 3. Стадії розвитку міст за Л. Ван ден Бергом [1, 4]

- урбанізація, яка розглядається як процес швидкого зростання чисельності міського населення, збільшення концентрації населення, робочих місць, виробництва, сфери послуг в головному місті (метрополісі), в той час як довколишні населені пункти втрачають населення. Цей процес традиційно пов'язаний з індустріалізацією, переселенням сільських жителів у міста внаслідок кращих можливостей працевлаштування, умов життя, більш високого рівня доходів тощо;

- субурбанізація – процес «якісного вдосконалення» урбанізації, що призводить до переселення міських жителів в менші поселення поруч з метрополісом з кращими умовами життя (чистіше довкілля, більш низька щільність населення, приватний будинок тощо). При цьому жителі субурбії тісно пов'язані з метрополісом, продовжують працювати і отримувати більшість послуг в ньому;

- дезурбанізація – процес переселення міських жителів за межі субурбії в невеликі міста і сільські населені пункти. Поступово в них створюються нові робочі місця, розвивається власна сфера послуг. Як наслідок, метрополіс, а іноді й субурбія втрачають населення;

- реурбанізація – повернення населення передмість в метрополіси в результаті джентрифікації і ревіталізації індустріальних зон в центральній частині міста, наближення місця проживання до місця роботи.

Від конкретної стадії розвитку міста, характеру та інтенсивності урбанізації залежить стан міського простору. Так наприклад, субурбанізація сприяє розвитку агломераційного типу поселення через розширення території міського простору та встановлення тісних зв'язків між субурбією та головним містом (рис. 4. а).

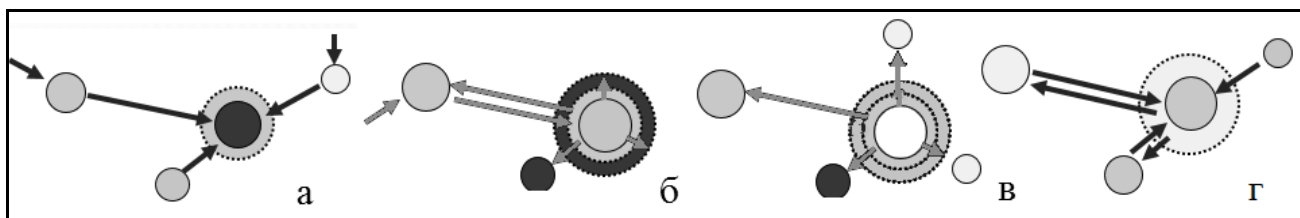

Рис. 4. Розподіл зв'язків між головним містом, субурбією та навколишніми населеними пунктами під час розвитку процесу урбанізації (а), субурбанізації (б), дезурбанізації (в), реурбанізації (г) (авторська розробка)

За визначенням О. Шаблія, «агломерація – це сукупність просторово близьких, часом і просторово зрощених міських поселень, між якими налагоджуються тісні демографічні, економічні, соціальні та часто адміністративно-управлінські зв'язки [11]».

Головними критеріями виділення агломерації є:

- її виникнення на основі великого міста (або декількох компактно розміщених міст) й створення значної зони субурбанізації, яка поглинає суміжні населені пункти,

- найвищий ступінь концентрації різноманітних виробництв, насамперед промислових, інфраструктурних об'єктів, висока щільність населення,

- вирішальний перетворюючий вплив на навколишню територію, видозмінюючи її економічну структуру та соціальні аспекти життя населення,

- високий ступінь комплексності господарства та територіальна інтеграція усіх її елементів [4].

Для найбільшої форми міського розселення – мегаполісу, характерні стадії субур-

банізації та реурбанізації, під час яких відбувається одночасне розширення міського простору та повернення частини населення в центр міста (рис. 4. б, г).

Мегаполіс (мегалополіс) – це найбільша форма міського розселення, що утворюється в результаті інтеграції головного міста з навколишніми його поселеннями, агломераціями [7]. Мегалополіс не представляє собою суцільної забудови, 9/10 його території – відкриті простори. У забудованих частинах мегалополіса щільність населення дуже висока, всі його частини пов'язані між собою економічно [8]. За визначенням ООН до мегалополісів відносяться міста, чисельність населення яких перевищує 10 млн. осіб [2].

Висновки. Проведений аналітичний аналіз впливу урбанізації на виникнення сучасних форм міських поселень засвідчив зв'язок між стадією розвитку міста та формою міських поселень. Так зокрема, процес субурбанізації сприяє розвитку агломераційного типу поселення через розширення території міського простору та встановлення тісних зв'язків між субурбією та головним містом. А процеси су-

бурбанізації та реурбанізації характерні для виникнення найбільшої форми міського розселення – мегаполісу. Субурбанізація та реурбанізація сприяє одночасному розширенню міського простору та поверненню частини

населення в центр міста.

Подальше зростання чисельності населення світу та розвиток процесу урбанізації приведуть до появи нових, більш масштабних форм міських поселень.

Література

1. *Urban Europe: a study of growth and decline* / L. Van den Berg, R. Drewett, L. H. Klaassen, A. Rossi, C. H. T. Vijverberg – New York: Oxford: Pergamon Press, 1982. – 162 p.
2. *UN report: World's biggest cities merging into «mega-regions»* [Електронний ресурс] / *Guardian News*. – Режим доступу: <http://www.guardian.co.uk/world/2010/mar/22/un-cities-mega-regions/> – 21.12.2014 р. – Загол. з екрану.
3. *World Urbanization Prospects: The 2014 Revision. Highlights* [Електронний ресурс] / *United Nations*. – Режим доступу: http://www.peabodyenergy.com/mm/files/studies/UN_WUP2014-Highlights.pdf – 21.12.2014 р.
4. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь [Текст] / Э. Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
5. Мезенцев К. В. Взаимодействие «город – сельская местность»: от урбанизации к пост-субурбанизации [Текст] / К. В. Мезенцев, Т. И. Ключко // *Материалы международной научной конференции «Социально-экономическая география в XXI веке: вызовы и возможные ответы», 14 сентября 2013 г. Москва. Редкол.: А. Г. Дружинин (отв. ред.) – Москва–Ростов н/Д, 2013. – С. 168 – 174.*
6. Пивоваров Ю. Л. Россия и мировая урбанизация: Антропокультурная и пространственная динамика [Текст] / Ю. Л. Пивоваров. – Нальчик : РАН, Моск. центр Рус. геогр. о-ва. – Полиграфсервис и Т, 2007. – 334 с.
7. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь. 2-е изд., испр. [Текст] / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
8. Семенов В. Т. Формирование устойчивого развития мегаполисов. Урбанистические аспекты [Текст] / В. Т. Семенов, Н. Э. Штомпель. – Х. : Харьк. нац. акад. город. хоз-ва, 2009. – 340 с.
9. *Урбанистическое тысячелетие. Спец. Сессия Генеральной Ассамблеи ООН для всестороннего обзора и оценки хода осуществления повестки дня. Нью-Йорк, 2001 г.* [Електронний ресурс] / *Демоскоп Weekly*. – Режим доступу : <http://demoscope.ru/weekly/2004/0163/analit03.php> – 21.12.2014 р. – Загол. з екрану.
10. Чисельність населення на 1 лютого 2014 р. та середня чисельність за січень 2014 р. [Електронний ресурс] / *Державна служба статистики України*. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> – 21.12.2014 р.
11. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії [Текст] / О. І. Шаблій. – Львів, 2003. – 444 с.

УДК 911.2: 551.1

Д.Н. Писарев, аспірант,

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ Д.Н. СОБОЛЕВА

В статье кратко изложены основные конструктивно-географические идеи научного творчества Д. Н. Соболева, поданы интерпретации из книг «Земля и жизнь». Также оценен вклад Д. Н. Соболева в развитие современной науки.

Ключевые слова: «Земля и жизнь», Д.Н. Соболев, геологические циклы.

Д.М. Писарєв. КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ГЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ Д.М. СОБОЛЄВА.

У статті коротко викладено основні конструктивно-географічні ідеї наукової творчості Д. М. Соболева, подані інтерпретації з книг «Земля і життя». Також оцінено внесок Д. М. Соболева у розвитку сучасної науки.

Ключові слова: «Земля и жизнь», Д.М. Соболев, геологічні цикли.

Актуальность. Дмитрий Николаевич Соболев (1872–1948) – известный украинский геолог, один из основателей региональной геологии и основатель Харьковской геоморфологической школы. Ему принадлежит заметный вклад в изучение общих планетных процессов, что имеет большое значение для формирования земледования. Одним из главных достижений ученого являются 3 выпуска его серии «Земля и жизнь»: первый – «Геологические циклы» (1926 г.); второй – «Эволюция и революция в истории органического мира» (1927 г.); третий – «О причинах вымирания организмов» (1928 г.).

Цель статьи: раскрыть основные конструктивно-географические идеи научного творчества Д. Н. Соболева.

Изложение основного материала. Д. Н. Соболев сформулировал свою первую конструктивно-географическую идею о том, что рассматривать и изучать Землю необходимо как целостную структуру, что определенным образом опережает системно-структурный и структурно-функциональный подходы, которые появились в геолого-географических науках позднее.

Изучая идеи строения земного шара, Д. Н. Соболев синтезировал имевшиеся на то время